

A FRAGMENT OF AN UNKNOWN ARMENIAN HOMILETIC COLLECTION FROM THE GEORGIAN NATIONAL CENTRE OF MANUSCRIPTS*

Dali Chitunashvili

Abstract

In the Armenian manuscripts fund of the Georgian National Centre of Manuscripts there is preserved a Gospel, which paleographically dates back to the 15th century [10:238].

The Gospel was restored in the 60s of the 20th century, and the fragments of the authentic leather cover are preserved. In the course of the restoration, it appears that two sheets of parchment used as flyleaves have been removed. The parchment fragments are horizontally cut parts of a single sheet and attract attention from both paleographical and textual perspectives.

Before being cut, the size of the fragment was 320x210, but even this does not reflect the original size of the parchment sheet, since only one column survives in the fragment, that too incompletely, and the manuscript must have been written in at least two columns.

In the fragment preserved today, the size of the column is 115 mm, the distance between the columns is 20 mm, there are 22 lines in the column, the distance between the lines is 10 mm, the bottom margin is 110 mm, and the right margin is 82 mm.

Keywords: Armenian manuscripts; Armenian Homiletic Collection; Georgian National Centre of Manuscripts; Homiliarium of Mush; Gospel.

The text is written in angular, italic *Erkatagir*; the uncial graphemes are several times larger than plain graphemes and exceed the column; a punctus on the line is used as a sign of separation; In the deciphered text, there is only one word abbreviated - the God (Ա~Ծ). Palaeographically, the manuscript leaves two impressions: in the outline of the letters, it is close to the Lazarian Gospel [9:124], although the graphemes are inclined, which reminds us of manuscripts of the 10th century [9:132]. Most of the graphemes are written between two parallel lines; the vertical lines of *Kan* and *Par* exceed the lines, the vertical lines of *z*, *č*, *ž* and *v* are a little beyond the two parallel lines, and thus, the fragment may be dated back to the first half of the 10th century.

One part of the fragment with which it was glued to the cover is damaged and difficult to read; nevertheless, it was more or less possible to copy and identify the text.

In the fragment we have found the end of the Martyrdom of the XL Martyrs of Sebasteni and the John Chrysostom's homily about the story of the evangelical

* The article was submitted on October 25, 2022. The article was reviewed on November 11, 2022.

Publican and the Pharisees, which, according to the fragment, is read on the fourth week of Lent, therefore, the martyrdom of the XL of Sebasteni is meant on the third week of Lent. These two texts, the "Passions" and the homily of John Chrysostom, appear one after the other in the old Armenian homiletic collections - charintirs (ճարնդնստիք - "selected words", Georgian equivalent - *mravaltavi* "Polykephalion"), which allows us to assume that the fragment we are interested in is part of the homiletic collection.

As has already been mentioned, there are 22 lines in the preserved fragment, but from the end of the text on the recto and to the continuation on the verso, almost 14 lines of the edited text [7:513-514] of the Martyrdom of Sebasteni are missing. If the 22 lines of our manuscript fragment match the 14 lines of the edited text, it can be assumed that the text must be missing the same number of 22 lines before. There should have been 44/45 lines in total in the column. Thus, the size of the manuscript should have been quite impressive, 600x400 mm.

Armenian homiletic collections have a long and interesting history. The information about the compilation of one of the oldest manuscripts of this type is provided by Mkhitar of Ayrivank, according to which the homiletic collection was compiled in 696 by the Bishop Solomon of Mackenya [8:66] and finally, the collection was completed in 747. It is from this very manuscript that the famous Homiliarium of Mush [5:148] must have been copied in 1200-1202.

The Homiliarium of Mush was created in the Avagi monastery (*Yerzink* District). According to the colophon, it was copied by a certain Vardan, and the artist was Stephanos. The manuscript originally consisted of 600 pages and contained the writings of 40 authors. Due to its dimensions (550x710), the collection is considered to be the largest Armenian manuscript made on parchment. A brief description of the manuscript and its dating was provided by A. Matevosyan [5:137-162], and a full description was published in 1984 by Gerard Garitté [1:237-280].

In the Homiliarium of Mush, according to the description, the commemoration of the martyrdom of the forty Sebasteia was placed on the fourth Sunday of Lent, after the "Martyrdom" Basil of Caesarea's homily of the forty martyrs was read. On the fifth Sunday of Lent, John Chrysostom's homily "For the Publican and the Pharisees" was read [1:264]. The "Passion" of the XL Sebasteni is commemorated on the fourth Saturday, and between the "Passion" and the homily of John Chrysostom, the praises of Basil of Caesarea and Sisian of Sebasteia can be found in the Homiliarium preserved in Matenadaran copied in 1456 (MSS 993), which is considered as one of the most complete codices of the Homiliarium [6:1697].

The Armenian lectionary, copied in 1154, like the Homiliarium, mentions Martyrs of Sebasteni on the fifth Saturday, and on the fifth Sunday it gives readings about the Publican and the Pharisees (Luke 17:20-18:14) [3:615].

The Lection of the Publican and the Pharisees and the related homilies on the fifth week of Lent can also be found in many Georgian Polykephalions depicting the Jerusalem tradition.

The well-known "Parkhali Mravaltavi" (NCM A-95, 10th century) begins the cycle of Lent with readings related to the Forty Martyrs of Sebasteni; here, on March 9, the martyrdom of "The fifty saints who were tortured in Sebasteia" is given [2:34], followed by the praise of the Martyrs of Sebasteni by Basil of Caesarea. Among the Lections of Lent Sundays, on the fifth Sunday, we have the "Gospel of Luke on of the Publican and the Pharisees" and on the same day, instead of the homily of John Chrysostom, there is an original Georgian homily dedicated to the Sunday of of the Publican and the Pharisees by Ioane Bolneli [10:377-379].

Georgian manuscripts of the Jerusalem lectionary of the tenth century also commemorate the Martyrs of Sebasteia on the fourth Saturday of Lent [3:81-82].

Thus, by reading the Martyrdom of the Martyrs of Sebasteia and John Chrysostom's homilies in the third and fourth weeks of Lent, our fragment differs from the Homiliarium of Mush and other liturgical collections, although this is not a unique case. In two of the Armenian Homiliariums we have found in the manuscripts copied in the village of Neghkuk (Նեղկուկ) [4:340] in 1194 and in Kafa (Կաֆա) in 1307 (Par.arm.110, 116-118) [4:197], there is a commemoration of the Martyrs of Sebasteia on the third Sunday of Lent, and the reading of the Publican and the Pharisees is on the fourth Sunday of Lent.

The difference in the time of the readings is conditioned by the Homiliarium of Mush and similar manuscripts beginning to count the Sundays of Lent with Cheese Sunday - Առաջին կիրակեօրէն Բուն Բարեկենդանի [6:1679] (the first Sunday of the Cheese), and the following Sunday is already numbered as a second one when the Homiletic collection (including our fragment) preserved in the National Library of Paris, and structurally similar Polykephalions do not include the Cheese Sunday in the calendar and start counting Sundays from the following week.

As for the Martyrdom of the XL of Sebasteni, the text preserved in the fragment shows differences compared to the one published in 1874 [4:181]; in some cases these differences are variant readings (e.g., *մարտ* տեսեալ զնա միայն մնացեալ *ի բաց եղեալ կանանցի բնութիւն* // *մայրն* տեսեալ զնա միայն մնացեալ *ի բաց դնէր կանանցի տկարութիւն*) but the edited text has not enabled us to reconstruct the erased places, even though the outlines of the graphemes are visible.

Below is presented the text copied from the fragment:

1	ՏԻՑԱԻԱՆԴԵՑԻՆԶՈՂԳԻՍՆԵԻԱ
2	[Ս]ԵԻՆՈՂԻՔ ՄԵՐԱՊԵՑԱՆՈՐՊԷՍ
3	Ճ[ՆՃ]ՂՈՒԿ ՅՈՐՈՂԱՅԹ[Է]ՈՐՍՈՂԱՅ
4	ԱՐԴԱԵԻՈՐՈՂԱՅԹՔ Ն[ՈՅԱՓ]ՇՐԷ
5	ՑԱՆՈՒՄԵՔԱՊԵՑԱՔ[ՈՂ]ՆՈՒ

6	ԹԻՒՆԷՄԵԶ ՅԱՆՈՒԱՆԷ ՏԵԱՌՆՈՐ Ա
7	ՐԱՐԶԵՐԿԻՆՍ ԵՒ ԶԵՐԿԻՐ ԵՒ ԱՍԱ
8	ՑԵԱԼ ԶԱՄԷՆՆ ՄԻԱԲԱՆ ՀԱՏՈՑ
9	ԻՆ ԶՈԳԻՆՍ
10	ՔԱՅՑ ՊԱՏԱՆԻՆ ՄԵՂԻՏԱՆ ՈՐ ՄԸ
11	ԽԻԹԱՐԷՐ Ի ՄԱԻՐԷՆ ԴԵՐԵԻՍ ՅՈ
12	ԳԻ ՈՋ ԷՐ . ԵՒ ՀՐԱՄԱՅԵՑԻՆ ԲՈՆԱ
13	ԻՆՈՐՔՆ ԱԾԵԼ ԱՅՂՈՑ ԲԵՐԵԱԼ ՅԵԶՐ
14	ԳԵՏՈՅՆ ԹՈՂԵԱԼ ԱՆԴԵՆՆ ԶՊԱ
15	ՏԱՆԻՆ ԿԱՐԾԵԻՆ ԹԵ ԱՊՐԵՍՅԻ ԵՒ
16	ՄԱԻՐՆ ՏԵՍԵԱԼ ԶՆԱ ՄԻԱՅՆ ՄՆԱ
17	ՑԵԱԼ Ի ԲԱՅ ԵՂԵԱԼ ԶԿԱՆԱՆՑԻ
18	ԲՆՈՒԹԻՒՆԱՌԵԱԼԱՌՆՄԻՏՍ ԵՒ
19	ՈՅԺ. ԵԲԱՐԶՁՈՐԴԻԻՐՅՈՒՍ ԵՒ
20	ԱՌԱՔԻՆԱԲԱՐ ԵՐԹԱՅՐ ԶԿՆԻՍ ԱՅ
21	ՂՈՅՆ ԻՍԿ ՊԱՏԱՆԻՆ ՄԻՆԶԴԵՌ
22	Ի ՎԵՐԱՅ ՈՒՍՈՑ ՄԱԻՐՆ ԵՐ ԵՀԱՆ

1	ՀԱԱՅՂ ՓԱՅՂԵԻՆ [նշխարք սրբոց ի]
2	ՆԵՐՔՈՅ ԶՈՒՐՅՆ ԻԲՐԵԻ ԼՈՒՍԱԻ
3	ՈՐՔ Հ[.....]ՈՒՐԵՔՄՆԱՅԵԱԼ
4	[... ..]
5	[... ..]
6	[... ..]
7	Ք[... ..]
8	ԵՒ [... ..]Ք ՆՈՅՆՊԷՍ
9	ԷՔ[... ..]ԿՈՒԹԻՒՆ ՓԱՅՂԵՆ
10	[.....]ԼՈՒՍԻՆ ՅԱՇԽԱՐՀԻՆ
11	[... ..]
12	[ՐԱՅ]ԵԱԼՔ ՓԱՌԱԻՈՐԵՑԱՆ
13	Ի ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ
14	[... ..]ՀԱՅՐ
15	[... ..]
16	[... ..]
17	ՅԱԻՏԵԱՆՍ ԱՄԷՆ
18	ԶՈՐՈՐԴ ԿԻՐԻՄԿԷ

ԸՆԹԵՐՅՈՒԱԾ	
19	<i>ՅՈՎՀԱՆՈՒՈՍԿԵԲԵՐԱՆԻԿՈՍԱՆՏՆՈՒՊԱՒԴԻՍԵՊ</i>
20	<i>ԻՍԿՈՂՈՍԻՅԱԻԵՏԱՐԱՆԻՄԵԿՆՈՒԹԵՆԷ</i>
21	ԷԻ ԵՒ ԵՐՐՈՐԴԵԻՍՃԱՆԱՊԱՐՀԱՊԱ
22	ՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆԶԻԲԱԶՄՈՒԹԵ

BIBLIOGRAPHY

1. Garitté G., Description du Répertoire de L’Homélaire de Muš (Matenadaran 7729), Revue Des Études Arménienne, Nouvelle série, tome XVII, Paris, 1984.
2. Le Codex Arménien Jérusalem 121, I , Introduction, Par. Ath. Renoux, Brepols, 1969.
3. Le Lectionnaire de Jérusalem en Arménie Le Čaşoc’, III, Le plus ancien Čaşoc’ Cili-cien Le Erévan 832, Par Charles Reoux, Brepols 2004.
4. Manuscrits Arméniens de la Bibliothèque nationale de France, Catalogue / Raymond H. Kévorkian, Armèn Ter-Stépanian ; avec le concours de Bernard Outtier et de Gué-vorg Ter-Vardanian, Paris, 1998.
5. Մաթևոսյան Ա., Ե՞րբ և որտե՞ղ է գրվել Մշո Տոնական Ճառընտիր, Բանբեր Մատենադարանի, 9, Երեվան 1969 (Matevosyan A., When and where was the Homiliarium of Mush copied? The Bulletin of Matenadaran, 9, Yerevan 1969), pp. 137-162 (in Armenian):
6. Մայր ցուցակ Հայերեն Ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, Հատոր Գ, կազմեց Օ. Եգանեան, Խմբագրութեամբ՝ Փ. Անթաբեանի, Յ. Քեօսեանի, Ա.Ղազարոսեանի, Տ. Շահե Քիյ. Հայրապետեանի, Երեվան, Մագաղաթ: 2007 (General Catalogue of Armenian Manuscripts of the Mashtots Matenadaran, compiled by O. Yeganyan, Edited by P. Antabyan, A.Keoseyan, A. Ghazarosyan, reverend Shahe Hayrapetyan, v. III, Yerevan, 2007) (in Armenian):
7. Վարք և Վկայաբանութիւն Սրբոց, Հատոր Բ, Վենետիկ, 1874 (Lives and the Martyrdom of Saints, v. 2, Venice, 1874) (in Armenian):
8. Մխիթար Այրիվանեցոց Պատմութիւն Ժամանակագրական, Պետերբուրգ, 1867 (Mkhitar of Ayrivank, Chronography, Petersburg, 1867) (in Armenian):
9. Սթօնս Մ., Գոյուսմճեան Տ., Լեմանն Հ., Հայկական Հնագրութեան Ալբում, Մայր Աթոռ Ս.Էջմիածին, 2006 (M. Stone, D. Kouymjian, H. Lehmann, *Album of Armenian Paleography*, Armenian translation by Aram Topchyan and Gohar Muradyan, Mother See of Holy Etchmiadzin (Yerevan: Tigran Medzn Press, 2006)) (in Armenian):
10. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, A კოლექცია (ყოფილი საეკლესიო მუზეუმისა), შეადგინეს და გამოსაცემად მომზადდეს თ.ბრეგაძემ, მ. ქავთარიამ, ლ. ქუთათელაძემ, ტ. II, თბილისი, 1973 (Description of Georgian manuscripts, A collection (former ecclesiastical Museum), prepared by T. Bregadze, M. Qavtaia, L. Qutateladze, Tbilisi, 1973) (in Georgian).

Dali Chitunashvili

Iv. Javakhishvili Tbilisi State University
K. Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts
dali_chitunashvili@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-8105-5593

ԱՆՀԱՅՏ ՀԱՅԿԱԿԱԿԱՆ ՃԱՌԸՆՏԻՐ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ՀԱՏՎԱԾ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻՑ

Դալի Ճիթունաշվիլի

Բանալի բառեր՝ Հայկական ձեռագրեր, հայերեն ճառընտիրի ժողովածու, Վրաստանի ազգային ձեռագրերի կենտրոն, «Մշո ճառընտիր», Ավետարան:

Վրաստանի ձեռագրերի ազգային կենտրոնի հայերեն ձեռագրերի ժողովածուում պահպանված է մի Ավետարան, որը թվագրվում է 15-րդ դարով: Ավետարանը վերականգնվել է 20-րդ դարի 60-ականներին, պահպանվել են բնական կաշվե հատվածներ: Վերականգնման ընթացքում պարզվել է, որ մագաղաթի երկու թիթեղները, որոնք օգտագործվել են որպես վերջաթղթեր, հանվել են: Մագաղաթի հատվածները մեկ հորիզոնական թիթեղի հատվածներն են, որոնք ուշադրություն են գրավում և՛ հնագիտական, և՛ տեքստային տեսանկյունից: Նախքան կտրելը չափսը եղել է 320x210 մմ, բայց նույնիսկ սա չի արտացոլում մագաղաթաթերթի սկզբնական չափը, քանի որ հատվածում պահպանվել է միայն մեկ սյունակ, այն էլ թերի, իսկ ձեռագիրը պետք է գրված լինի առնվազն երկու սյունակով: Պահպանված հատվածում սյունակի չափը 115 մմ է, սյունակների միջև հեռավորությունը՝ 20 մմ, սյունակում կա 22 տող, տողերի միջև հեռավորությունը՝ 10 մմ, ստորին լուսանցքը՝ 110 մմ, իսկ աջ լուսանցքը 82 մմ է:

A FRAGMENT OF AN UNKNOWN ARMENIAN HOMILETIC COLLECTION FROM THE
GEORGIAN NATIONAL CENTRE OF MANUSCRIPTS

